D.E.Ü. İ.İ.B.F. Dergisi
Cilt: 9, Sayı: I, 1994, ss.79-104.

İSLAM VERGİ HUKUKUNDA DIŞ TİCARET VERGİLERİ VE OSMANLI DEVLETİNDE GÜMRÜK VERGİLERİ UYGULAMASI

Burçin YERELİ (*)

ÖZET

Çalışma kapsamında, İslam Hukukunda dış ticaret vergilerinin ortaya çıkışı, evrimi ve Osmanlı Devletinde uygulanış biçimi ile birlikte Osmanlı dış ticaret politikasının gelişimi ve ekonomik yapısı üzerindeki etkisi ele alınmış ve sonuç olarak bugün bile dış ticaret politikaları açısından önem taşıyan özelliklere dikkat çekilmeye çalışılmıştır.

GİRİŞ

Gümrük kelimesinin dilimize hangi yabancı deyim karşılığı olarak girdiği ve bunun hangi ulusa ait bulunduğu kesinlikle söylenememektedir. Eski çağlardan beri uygulanan gümrük vergisi; yerel sanat, ticaret ve tarımsal ürünleri himaye etmek amacıyla kullanılmıştır. Bu himaye, bir devletin gümrük hattı adı verilen siyasi sınırlarını girmek veya çıkmak suretiyle aşan ya da bu sınıra bir noktasından girdikten sonra, o ülkeyi baştan başa geçip, sınırın başka bir noktasından yabancı bir ülkeye geçirilen yabancı menşe'li eşyadan devletçe alınan vergilerdir.

Tarihin en eski devirlerinde dahi gümrük resimlerinin uygulandığı ve çok iyi örgütlenmiş gümrük idarelerinin bulunduğu görülmektedir.Örneğin, Atina Sitesi'nde devlet dış ticarette oldukça korumacı bir politika izliyordu.Atina'nın limanı olan Pire'de ithalat üzerinden %2 gümrük resmi alınıyordu.Oysa, gemi inşaatında kullanılan kereste, ipler, bakır ve diğer madenler, yün ve kenevir gümrükten muaf tutulmuştu. Ayrıca, ülkenin savunması ile ilgili bir önlem mahiyetinde olduğu için, gemi inşaatında kullanılan bazı eşyanın ihracı da yasak edilmişti. Yine aynı şekilde, Hindistan'da M.Ö.321-184 yılları arasında hüküm sürmüş bulunan Morya imparatorluğu zamanında mali işler, gümrük işleri ticaret ve maden işleriyle uğraşan daireler mevcuttu. VII. yüzyılda, Arap Yarımadası'nda pazarlara satılmak üzere gelen mallardan 1/10 oranında gümrük vergisi alınmaktaydı.

(*) Arş.Gör. D.E.Ü.İ.İ.B.F.Maliye Bölümü.

İSLAM VERGİ HUKUKUNDA GÜMRÜK VERGİLERİ

İslamda vergi anlayışının temelinde ihtiyaç fazlası (artık) kavramı vardır. Bu artık ve fazla kavramı kişinin kendisi, eşi ve çocuklarının ihtiyaçlarından fazlası anlamına gelir. Savaş ganimetlerinden 1/5 vergi alınması kuralı hariç, diğer vergilerin hiçbiri için Kur'an'da bir oran belirtilmemiştir. Zekat ile ilgili oranlar da Peygamberin söz ve uygulamalarından çıkarılmış bir sonuçtur.Böylece İslam, toplumun özel gereksinimlerini karşılayan diğer vergilerin konulması konusunda yetki vermektedir.(FALAY,1989; 31-32).

İslam Devletinde kamu gelirlerinden birisi de şüphesiz gümrük vergileridir.İslam Vergi Hukukuna gümrük vergileri ve geçiş resimlerinin dahil edilmesi, Hz. Ömer devrine rastlamaktadır.İslam ekonomi sisteminde serbest ticaret esastır. Bir ülkedeki insanların ve malların yeryüzünün her köşesine serbestçe geçebilmesi ve taşınabilmesi görüşü İslami ticaret anlayışının temelini oluşturmaktadır.Bu anlayış ise; yerin ve göğün tek sahibinin Allah olduğu ve yeryüzünde yaratılmış bulunan her şeyin insanların faydalanması amacına yönelik olduğu inancından kaynaklanmaktadır.

Gümrük vergileri mütekabiliyet (=karşılıklılık,karşılıklı olma hali) esasına dayanmaktadır.İslam Devletinin ticaret yaptığı komşu ülkelerin (Darül Harb), müslüman tacirlerden gümrük vergisi almakta ısrar etmelerinin bir sonucu olarak gümrük vergileri ve geçiş resimlerinin uygulanılmasına geçilmiştir. Ebu Musa Eş'ari bu olayı Hz.Ömer'e bildirince, o da , karşı önlem alınmasını emretmiştir.Müslüman tüccarlar %10 gümrük ödemek durumunda kalınca, aynı şekilde, harbilere de %10 gümrük vergisi konulmuştur.Daha sonra bu vergi zimmilerden %5 ve müslümanlardan %2.5 alınacak şekilde genişletilmiştir. (USLU, 1985; 226)

Arap Yarımadası'nda yer alan kentler arasında, pazarlarda, getirilen ticari mallar üzerinden pazar idaricileri belli bir vergi almakta idi.Bu uygulamaya "Meks",bu işle görevli olan kimselere "Mekkâs"denilmekteydi. Mekkâslar Hz. peygamber tarafından bizzat tâyin edilmekteydiler. Bu uygulama en önemli pazarlardan biri olan "ukâz" 'dan en küçük pazar yerlerine kadar mevcuttu (BİLMEN, 1949; 575).

Gümrük vergileri ilk olarak gayri müslimlerden alınan bir vergi olarak ortaya çıkmış ve ardından, Hz. Ömer zamanında , müslüman tüccarları da içerecek

şekilde ayrıntılı hükümlerle kapsamları genişletilmiştir. Hz. Ömer'in halifeliği zamanında müslümanlardan alınan gümrük vergisi aynen zekât oranında yani 1/40 veya %2.5 idi. Bu vergi tüccarın sadece ticari amaçlarla yanında bulundurduğu mallardan tahsil olunurdu; örneğin deve, at ,merkep gibi nakliyede kullanılan şeyler vergiden müstesna idi. Ayrıca, tekrar bu verginin bir defa daha tahsil olunmasını önlemek amacıyla mükellefe bir de "İspat Vesikası =(Beraet)" verilirdi. (TUĞ, 1984 ;84-85).Böylelikle vergilemede mükkerrerliğin önlenmesine çalışılmıştır.

VI.Yüzyılın ortasından , VII.yüzyılın ortasına kadar merkezi Fas olmak üzere hüküm süren Muvahhidler devrinde yapılan çeşitli ticaret antlaşmaları metinlerine göre, ithâllattan %10 ve ihracattan %15 oranında gümrük vergisi alınmaktaydı. (ÇAĞ YAYINLARI, 1988,C; 5; 356-357). Memlûkler devrinde de, durum ve şartlara göre ithalât ve ihracâta konulan ve 'Meks" (çoğulu mükûs)denilen bir tür gümrük vergisi uygulanmakta idi.Oranlar mallara göre faklılaşıyordu ve bir kez vergilendirildikten sonra, söz konusu mal üzerine mühür vuruluyordu. Bu görevini yerine getiren kişilere mühürdar adı veriliyordu.Bunlar bugünkü gümrük memurlarının görevlerini yapıyorlardı.Memlûk sultanları, dış ticarete ve özellikle baharata ağır vergiler koyuyorlardı.(ÇAĞ YAYINLARI,C:7;36)

Gümrük vergilerinin devlet gelirleri içinde taşadığı önem de göz önüne alındığında, İslâm Devletinde gümrük idaresi de önemli bir gelişim göstermiştir.Bunun en güzel örneğine Eyyubîler devrinde rastlanmaktadır.Eyyubîler devrinde İskenderiye limanı ve dolayısıyla Mısır Gümrüğü devletin en önemli gelir kaynaklarından birini oluşturmuştur. Bu yolu kullanan seyyahlar, Eyyubîlerin aldığı güvenlik önlemlerinden övgüyle söz ederler. XVI. Yüzyılda Ümit Burnu yolunun keşfinden sonra da Mısır gümrüğü, Osmanlı Devleti'nin en büyük gelir kaynaklarından biri olmuştur.(ÇAĞ YAYINLARI, C:6; 403).

Esas itibarıyla gümrük vergileri objektif nitelikte, dolaylı vergilerdir. Konusu şahıs olmayıp mübadele ve ticaret konusu olan mal ve eşyalardır.Gümrük vergileri, korumacılık politikasının önemli bir aracı olduğu için, istisna ve muaflıklar ile tarife oranı uygulaması yönünden büyük önem arzeder (TUNCER, 1972;242). Buna karşılık İslâm maliyesi, bir ülkenin, doğanın kendisine bahşettiği malların üretiminde uzmanlaştığı taktirde, bunun tarifeler, ihracat ve ithalât vergileri, kota sistemi vs. gibi yapay düzenlemelerden çok daha iyi sonuç doğuracağı ve ulusal

geliri artıracağı düşüncesini desteklemektedir. (SIDDIKİ, 1973; 104).Yani üretim artışı ve verimlilik artışı konusuna gümrüklerin yükseltilmesinden daha çok önem vermektedir. Yıllar sonra John Baptiste Say'in ortaya attığı "Karşılaştırmalı Üstünlüklür teorisi "de göz önüne alınacak olursa, gerçekten, güçlü ve uzmanlaşmış üretime sahip ülkeler nispeten daha verimsiz üretimin yapıldığı ve bu nedenle kaynakların israf edildiği ülkelere oranla dış ticarette her zaman üstünlük sağlamışlardır. Bu görüş Avrupa'da ticari merkantilizmin felsefi temellerini oluşturmuş ve ticari rekebetteki gelişme sanayi devriminin hazırlayıcı etkilerinden biri olmuştur.

İslam vergi hukukunda gümrük vergilerinin müslümanlar, zımmiler ve harbiler için farklı oranlarda uygulanmasındaki gerekçeler gayet açıktır. Buna göre, müslümanlar bir bölgeden başka bir bölgeye geçsin geçmesin, daima ticaret maddelerinin zekatını ödemek zorunda oluşları oysa zımmilerin, ancak, ticaret amacıyla geçiş yaptıkları taktirde, sadece bu %5 gümrüğü ödemek zorunda oluşlarından kaynaklanmaktadır. Böylece oranlardaki farklılık, bir sınıfı ötekine üstün kılmadan, müslüman ve zimmı tacirler arasındaki eşitliği sağlamaktadır (SIDDIKİ, a.g.e., 105).

Harbi tüccarlar için belli bir nisab[1] miktarı belirlenmiştir. Gümrük idaresi tarafından, bunlardan nisab miktarına ulaştıkları taktirde, malları üzerinden %10 gümrük vergisi tahsil edilmiştir. İdare, harbinin mensup olduğu devletin müslümanlardan yüzde kaç gümrük alındığını bilmiyorsa, % 10 oranını uygulamaktaydı. Fakat müslümanlardan yüzde kaç gümrük alındığı biliniyorsa, o zaman harbilerden de aynı oranda vergi alınmaktaydı.Aynı şekilde harbiler müslümanlardan hiç vergi almıyorlarsa, müslümanlar da buna karşılık onlardan vergi almamaktaydı. Bunların yanı sıra harbiler, müslümanlardan gümrük vergisi olarak onların bütün mallarını alıyorsa, İslam Devletinin gümrük idaresi, burada mütekabiliyet ilkesini uygulamadan ve harbinin bütün mallarını elinden almadan, kendisine, yurduna dönmeye yetecek kadarını bırakıyordu.Ayrıca meyve, sebze, süt gibi çabuk bozulan maddeler üzerinden gümrük vergisi alınmamaktaydı.

(1) Zenginlik ile fakirlik arasındaki sınırdır.Nisab miktarının altı fakirliğin göstergesi olduğu için genellikle nisabın üzerindeki tutarlardan vergi alınmıştır.Günümüzdeki Asgari Geçim İndirimi müessesesine benzetebiliriz.

Bu çerçevede Abbasiler, Emeviler, Selçuklular , Gazneliler ve Osmanlılarda dini emirler esas olmak üzere, zamanın şartlarına ve devletlerle olan ilişkilerine göre gümrük vergileri belirlenmiş ve uygulanmıştır. Gümrük vergileri aslında örfi[1] olarak da ele alınmaktadır. Ancak İslam Devletlerinde uygulanan örfi vergilerde çoğunlukla İslamın temel kaynaklarına bağlı kalınmıştır.

OSMANLI DEVLETİNDE GÜMRÜK VERGİLERİ

Osmanlı Devleti, kendinden önce hüküm sürmüş diğer İslam Devletlerinin özelliklerini taşıyan bir İslam devletidir. Yönetim itibarıyla merkeziyetçi ve üniter değil, federatif bir yapıya sahiptir. Toprak yönetimi ve gelir idaresi ile ilgili olarak çeşitli bölgelere ayrılmıştır.

Osmanlı Devleti de, kendi yerel ticaret, sanat ve tarımsal ürünlerini koruyabilmek için gümrük vergilerinden faydalanma çarelerine başvurmuştur. Ancak Fatih Sultan Mehmet devrinden önce, bunun nasıl ve hangi koşullarda uygulandığına dair henüz kesin bir bilgi mevcut değildir. Bununla birlikte çeşitli incelemelere göre, ilk uygulamalar İslam hukukunda Zekat-ı Aşir[2] 'e benzemektedir. Daha sonra ise, ele geçirilen yerlerdeki eski yöneticilerin koymuş bulunduğu esaslarda göz önüne alınarak farklı uygulamalar ortaya çıkmıştır.

Osmanlıların ilk devirlerinde iki türlü gümrük vergisi uygulaması mevcuttur. Bunlar; iç (dahili) ve dış (harici) gümrükler olarak iki kısma ayrılmıştır. İç ticarette kasabalar ve iskeleler arasında çeşitli isimler altında alınan gümrük, bir tüketim (istihlak) vergisinden başka bir şey değildi. Dış ticarette alınan rüsûmlar daha çok Kapitülasyonlarla[3] düzenlenmişti. Ticaret işlerinden başka adli ve siyasi hükümler içeren bu antlaşmalar ilk zamanlar hükümdarların ömrü ile sınırlı idi. Fakat sonraları 1740 tarihinden itibaren daimi bir mahiyet aldı. (TRAK, 1973; 349).

İlk zamanlarda eşit koşullar altında imza edilen Kapitülasyonlar, Osmanlı Devleti zayıf düşünce yabancı devletlerin çıkarlarına uygun olarak, Türk egemenliğini tehdit eden bir hal aldı. İthalat ve ihracat eşyasından alınacak resimler

(1) Örfi vergiler, islamiyetin yayıldığı geniş ülkelerde daha önce uygulanan ve kaldırılmayıp devam ettirilen belgesel ve geleneksel mükellefiyetlerdir. Bunlar içinde sonradan konulanlara da rastlamak mümkündür. Çeşitli ülkelerde uygulanmış gümrük resimleri, oktruvalar (iç gümrükler), pazar resimleri gibi vergileri bunlara örnek gösterebiliriz.

(2) Onda bir nispetinde uygulanan zekat.

(3) Osmanlı tarihinde Kapütülasyonlar "Müsaade Fermanları" olarak adlandırılmıştır.

1454'de Venediklilere verilen Kapütülasyonla; malın kıymetine nazaran %2 olarak belirlenmiş, 1535'de ise bu miktar %5'e çıkarılmış, 1673'de tekrar %3 'e indirilmiş, 1838-1862 arasında %5ve 1862-1902 arasında da %8 olarak tesbit olunmuştur (TRAK, a.g.e.; 349).

Vergilerle ilgili olarak ilk köklü düzenlemeleri yapan Fatih Sultan Mehmet'tir. Cibayet-i Emval Kanunları denilen bir seri kanun bu devirde çıkarılmış ve düzenli olmayan tımar ve zeamet dağılımının ve toprak üzerindeki tasarruf hakkının düzenlenmesi yönünde çalışmalar yapmıştır. Şer'i vergiler esasına göre tarh olunan öşür, haraç ve cizyeden başka Cibayet-i Emval Kanunları ile gümrük vergisi de alınmaya başlanmıtır. Bu gümrük vergisi ile ilgili düzenleme çerçevesinde, ithal olunan mallardan %5 akçe veya ağırlığına göre maktu bir vergi alınıyordu.

Gürük vergileri denildiğinde, sadece Osmanlı Devletinden yabancı devletlere ihraç edilen veya yabancı ülkelerden ithal edilen mal ve eşyalar üzerinden alınan vergiler anlaşılmamalıdır. Aynı zamanda Osmanlı Devletinin bir limanından diğer bir limanına deniz yoluyla veya bir kent ya da kasabasından diğerine kara yoluyla taşınan mallardan da gümrük vergisi alınmaktaydı. Böylelikle hem dış ticaret, hem de iç ticaret gümrük vergisine tabi tutulmuştur. Dolayısıyla Osmanlı Devletindeki gümrük vergilerini bu iki şekilde ayrı ayrı incelemek gerekir.

İÇ (DAHİLİ) GÜMRÜKLER

İslam Hukukunda , pazara getirilen maldan alınan ve zekat sınıfına giren onda bir öşür, gümrük vergisinin ilk şeklidir. Bu vergiler tamamen Omanlı Devletinin kendi iradesiyle toplanırdı.Bunlar zamanla ülke topraklarının genişlemesiyle ayrantılı bir hale gelmişlerdir. Özellikle Maden Kalemi bu vergilerin toplanmasıyla görevlendirilmiştir.(TABAKOĞLU,1968;400).

İç gümrüklerde alınan vergilerin âmediye, reftiye,masdariyye ve mûruriye diye dört kısımda incelemek mümkündür. Denizden ve karadan taşınan mallardan yüzyıllarca âmediye, reftiye, masdariyye adları altında toplanan gümrük vergileri sonradan isim değişikliği yapılarak ihracat, ithalât ve sarfiyat resimleri haline gelmiştir.

a) Amediye: Osmanlı Devleti sınırları içinde bulunan yerler arasında (kara ve deniz yolu ile) taşınan eşyadan vardığı yerde alınan bir vergidir. Bu yerler; İstanbul, Selanik, Edirne, Kavala, Gelos, İzmir, Samsun ve Trabzon kentleridir.

Buralara mal getireceklerin ellerine daha önceden bir belge verilerek vergisi buna göre elınırdı. Bu uygulama 1272 (1856) yılının Mart ayına kadar devam etmiştir. Bu tarihten sonra çıkarılan "Mahreç Nizamnamesi " ile tamamen yürürlükten kaldırılmıştır.

b) Reftiye : Bir ülkeye taşınıp, orada tüketilmeyerek diğer bir yere gönderilenlerden veya Osmanlı sınırları dışına çıkarılan mallardan çıkış esnasında alınan bir tür vergi idi.

c) Masdariyye : Osmanlı toprakları içindeki herhangi bir kent veya limana getirilip satılan maldan alınan gümrük vergisi idi. Bir malın bu vergiyle konu olabilmesi için getirildiği yerde tüketilmesi gerekmekteydi.

d) Mûruriye : Yabancıların ticaretinin yaygınlaşmasından sonra, yukarıda sayılan bu üç vergiye bir de mûruriye eklenmiştir. Bu vergile "bâc-ı ubur" yani "geçiş resmi" de denilmiştir. Buna göre, başka yerlerden Osmanlı ülkelerine gelip orada tüketilmeden diğer yabancı ülkelere götürülen mallardan transit geçişe karşılık veya geçiş hakkı olarak Mûruriye alınması söz konusu olmuştur. Mûruriye resmi genelde %3 ve bazı beldelerde %4 olarak uygulanmıştır.

Görüldüğü gibi, gümrük vergileri bir malın taşınmasıyla ilgilidir. Yani bir yerde üretilip, orada tüketilen bir maldan bu tür bir vergi alınması söz konusu değildir. Çeşitli gümrüklerde alınan âmediye, reftiye, masdariyye ve mûruriye vergileri farklı olarak belirlenmiştir. Örneğin, âmediye %3 ile %5, masdariyye %1 ile %5 oranları arsında kalmıştır. 1121 (1709) tarihli Trabzon Gümrüğü Nizamnamesi' nde şöyle bir ifade yer almaktadır. (KAZICI, 1977; 42).

"Trabzon limanına karadan bir kumaş geldiğinde, getirenin müslim veya gayri müslim olduğuna bakılmaksızın %3 âmediye alınır. Eğer eşya buradan başka bir yere götürülüyorsa %4 reftiye veya mal dışarıdan geliyorsa %5 masdariyye alınır. Transit geçen eşyadan % 4 mûruriye alınır."

DIŞ HARİCİ GÜMRÜKLER

Osmanlı Devletinde dış gümrükler yabancı devletlere verilen kapitülasyonlar veya ticaret antlaşmalarına dayanmaktadır. Önceleri, yabancı ülkeler mal ve eşyası üzerine gümrük vergisi konulması için bir müsaade fermanı ve imtiyaz berâtı verilmek suretiyle başlayan bu uygulamalar giderek gelişmiş ve bu

müsaadeler kapitülasyon adını alan eski ahitleri doğurmuştur (KARAMURSAL, 1989; 190).

En eski ve ilk imtiyaz Fatih Sultan Mehmet tarafından Venediklilere verilmiştir. Daha sonra, Mısır'ın fethinden önce Yavuz Sultan Selim tarafından Fransızlara verilen ve kapsamı 1060 (1650) ve1080 (1669) tarihli antlaşmalarla genişletilen imtiyazlar mevcuttur. Alınan gümrük vergisinin oranı %3 ile %5 arasında değişmiştir. Örneğin Fatih Sultan Mehmet'in Venediklilere ve Cenevizlilere tanıdığı imtiyazlara göre; Venedik ve Cenevizden gemi gelip eşyasını boşaltınca, malını satsın veya satmasın %4 gümrük resmi ödemekteydi. Daha sonra Fatih Sutan Mehmet, Venedikten Osmanlı devletine ithal edilecek olan bütün eşyadan gümrük vergisini kaldırılmıştır. Ancak buna karşılık Venedikliler, her sene maktu olarak 10.000 duka altını vermeyi taahüt etmişlerdir.

Fransa ile 1673 tarihinde yapılan bir antlaşma ile Fransız mallarından alınan % 5 gümrük vergisi % 3'e indirilmiştir. Bu tarihe kadar İngiliz ve Hollanda'lılar zaten % 3 üzerinden gümrük vergisi ödemekte iken, sadece Fransızlardan % 5 gümrük vergisi alınmaktaydı. Daha sonra 1740 yılında yenilenen başka bir antlaşma ile hükümlerin kapsamı iyice genişletilmiştir. Ayrıca 1597 yılındaki antlaşmayla bereber Mûmuriye uygulaması Fransızlardan kaldırılmıştır.

OSMANLI GÜMRÜK İDARESİ

Osmanlı Devletinde gümrük vergileri iltizam veya emanet usulü ile toplanmıştır. İltizam usulünde gümrükler arttırma yoluyla 1 ila 3 sene süre ile mültezimlere ihale ediliyordu. Emanet usulünde ise gümrük vergileri gümrük eminleri ve memurları aracılığıyla Hazine hesabına alınıyordu. 1838 Yılına kadar iç gümrük resimlerinin tahsil biçimi bir yerden bir yere değişiyordu. Bağdat ve Basra gibi ayrıcalıklı yerlerde emanet yönetiminde, İstanbul gibi yerlerde sarraflara taahhüt ettirilmek ya da mültezimlere ihale olunmak yoluyla alınıyordu. Bu gelirlerin tümü hazinede toplanıyordu.

Tanzimat öncesi dönemde iltizam usulü yürürlükte idi ve mültezimlerin kendilerine büyük menfaatler sağlamaları dolayısıyla bu konuda çeşitli şikayetler görülmekte idi. Bu şikayetlerin etkisi ile 1840 yılında iltizam usulü terk edildi ve emanet usulüne geçildi. Ancak bu usulün uygulanmasında da çeşitli şikayetler görüldü ve1841 yılında yeniden iltizam usulüne geri dönüldü. İltizam usulü bu kez 1857 yılına kadar sürdü ve 1857'de tekrar emanet usulüne geçildi (ERBAY, 1986; 15).

Tanzimatla iltizam usulünün kaldırılıp gümrük vergilerinin de emaneten idaresine karar verilmesinin ardından İstanbul ve bağlı gümrükler "İstanbul Emtia Gümrükleri Emaneti" adıyla 1840'ta kurulan idare aracılığıyla, taşra gümrükleri ise muhassılların nezaretinde maaşlı ve yeminli gümrük memurlarınca yönetilmeye başlandı.

1860-1861 yıllarından itibaren iltizam usulünün kaldırılarak gümrük idarelerinde yeni bir örgütlenmeye gidildi. Daha önce mevcut bulunan Gümrük Emanetleri, Memliha Müdürlükleri ve Dulhan Nezaretleri birleştirilerek bölge idaresi şeklinde on yedi nezaret kuruldu. Böylece tuz ve tütün gelirleriyle gümrük vergileri aynı idarece yönetilmiş oluyor ve bu on yedi nezaret merkezdeki Rüsûmat Emanetine bağlanıyordu.

İstanbul Emtia Müdürlüğü, 1861 yılında yeniden düzenlenerek Rüsûmat Emaneti adını almış, tüccara kolaylık sağlamak amacıyla sözleşmelere ait tarifler yayınlamıştır. Tarifede belirtilmeyen malların değerlerini bu iş için görevlendirilmiş memurlar saptamıştır (TOPRAK, 1982; 103). Osmanlı Devletindeki en önemli gümrük idarelerinin bulunduğu yerler İstanbul, Selanik, Yanya, İşkodra, İzmir, Halep, Bağdat, Trabzon, Erzurum ve Varna idi.

GÜMRÜK VERGİLERİNİN GELİŞİMİ VE GÜMRÜK POLİTİKASI

Merkezi yönetim, gümrükler ve pazar yerleri kurarak malların geliş ve satışını denetleme yoluna gitmiştir. Gümrük vergileri sadece İmparatorluğa giriş ve çıkışta değil, malların ülke içinde bir vilayetten ötekine götürüşünde de alınmıştır. Bu resimler malın cinsine, vilayetlere ve tüccarların durumuna göre değişiklik göstermiştir. Buna göre, bazı belgelerde "Resm-i Gümrük müslümanlardan % 2 akçe ve haraçgüzar kafirlerden % 4 akçe ve harbiden % 5 akçe alınır" (Kanunuu Livâ-i aydın, 1528; Madde 65) denilmektedir. Yine aynı şekilde, limana buğday ve arpa getirenlerden beher çuvalına 1 akçe olmak üzere maktu bir vergi alınmaktadır (YALÇIN, 1974; 124). Bir yerden bir yere taşınan mallardan da gümrük vergisi alınmaktadır. Bunlardan alınan gümrük vergisi daha çok geçiş resmi mahiyetindedir ve bu uygulamanın hukuki gerekçesine göre; geçiş resimleri sağlanan güvenlik hizmeti sayesinde, tüccar tarafından malın bir yerden bir yere taşınmasının daha emin bir şekilde gerçekleştiriliyor olmasının karşılığıdır.

Ayrıca XV. yüzyıldaki kaynaklara göre, İmparatorluğun azınlık uyrukları müslümanlardan daha çok ama yabancılardan daha az gümrük vergisi ödemişlerdir. Vergiler İstanbul'da taşraya oranla daha yüksek olup, genellikle besin maddeleri vegiye tabi tutulmamıştır. Bu konu ile ilgili bir kaynağa göre; İstanbul'da, yoğurt, tavuk, yumurta, ekmek, koyun ve benzeri mallardan gümrük vergisi alınmamıştır [1] (YERASIMOS, 1986, C:; 281). Ayrıca "Müslümanlar ve haraca tabi olanlarla Venedikli, Cenovalı, Sakızlı ya da başka yerli gayrimüslim satıcıların getirip sattığı kumaşlardan % 3 akçe gümrük resmi alınacaktır. İthal edilmiş her çeşit kumaşı Bursa'da satan yerli gayri müslimlerden hiç bir resim alınmayacak, Frenk asıllı gayri müslimlerden gümrük resmi alınacaktır"[2] (YERASIMOS, a.g.e.; 284-285).

Osmanlı Devletinde, malın değeri üzerinden % 5 olarak alınan gümrükler, ilk kez 19 Mayıs 1650 tarihinde Avusturya İmparatorluğu ile yapılan bir ticaret antlaşması sonucu % 3'e indirilmiştir. Bu oran daha sonrda 5 Haziran 1673 tarihli kapitülasyona da yansımıştır. Böylece, önce Avusturya İmparatorluğu tüccarlarına tanınan yeni oran, zamanla yaygınlık kazanarak tüm yabancı tüccarlara tanınan bir hak halini almıştır.

1740 tarihinde verilen kapitülasyonlarda ise Osmanlı Devleti, gümrük vergilerini cari fiyatlar üzerinden değil, sözleşmelerle belirlenmiş fiyatlar üzerinden almayı kabul etmiştir. Bu sözleşmeler, her on dört yılda bir yenilecektir. Ancak bu ondört yıl içinde ortaya çıkan fiyat artışları Avrupalı tüccarların işine yaramıştır. Ödemek zorunda oldukları gümrük vergisi, malın fiyatına oranla gittikçe düşmüştür. Ayrıca İngilizler 1830 yıllarında süresi dolan son sözleşmeyi yenilememekte uzun yıllar ısrar etmişlerdir.

İstanbul'da müste'min denilen yabancı tüccarların sayısı kapitülasyonların verilmesi ve genişletilmesiyle oldukça artmıştır. Haliç kıyılarından başka Tahtakale'de Arap tüccarları, Bal Kapanı'nda Mısırlı tüccarlar vardır. XVII. Yüzyıldan sonra, yabancı tüccar sayısı daha da artmıştır. Önce Hollandalılar, Fransız ve İngilizler, Galata'dan başlayarak, Tophane, ve Pera (Beyoğlu) taraflarına gelmişlerdir. Bunlar Beyoğlu ve Galata'daki iş sahalarında önemli kilit noktalarını ele geçirmişlerdir (Şanda, 1970; 100-102).

---

(1) 1746 Yılı İstanbul, Galata, Gelibolu ve Ezine Gümrük Resimleriyle ilgili berat.
(2) Bursa Gümrüğüyle ilgili tüzük.

Kapitülasyonlardan yararlanarak Avrupa devletlerinin himayesinde, müste'min tüccar gibi, iç ve dış ticarette imtiyazlı ticaret yapan kişilere "berâtlı tüccar" denilirdi. Berâtlı tüccar olan gayri müslim Osmanlı tebaası reaya, kapitülasyonlardan yararlanmakta, haraç, cizye vermemekte, reayanın diğer mükellefiyetlerinden kurtulmaktaydılar. Bunların tercümanlara ait özel bir kıyafet giydikleri, bazılarının da frenkler gibi giyindikleri görülmekteydi. Tercümanlar sürekli olarak kendilerinin görevlerini gösteren belgeyi yanlarında taşımaktaydılar. 1675'te İngiliz, 1860'da Hollanda ve 1740'da Fransız kapitülasyonları ile tercümanlar da müste'min tüccarlar gibi, ticarî amaçlarla alım satım hakkına sahip oldular. Kapitülasyonlarla, gümrük vergileri müste'min tüccara % 5'den % 3'e düşürülünce, tercümanlık özellikle zımmiler için cazip bir hale gelmiştir (BAĞIŞ, 1983; 28)

III. Selim berâtlı tüccarların zararı yanında, gümrük tariflerinin de Osmanlı İmparatorluğuna zarar verdiğini görmüştür. Osmanlı Devleti, XVIII. yüzyılın ikinci yarısına kadar yaptığı antlaşmalarla, müste'min tüccarın ödeyeceği gümrüğü kesin olarak belirleyememişti. Bu vergi yalnızca "mu'tad rüsûm" olarak belirtilmişti. Osmanlı Devletinde, müste'min tüccar şu vergileri ödüyordu. İhracatta: Resm-i kalem, resm-i kapan, resm-i geçit, öşr-i bahar, resm-i mizan ve tercümaniyye. İthalâtta: Hakk-ı kabâle, adet-i dellâliye, resm-i kalem, resm-i kapan ve resm-i geçit (TURAN, 1969; 80). Ancak zımmiler ve müslüman tüccarlar, Osmanlı İmparatorluğunda farklı vergiler ödemekteydiler. Rodos Kanûnnâmesine göre, müstemin % 4, Midilli Cezîresi Kanununa göre % 5 v.b. oranında gümrük vergisi ödemekteydi. Müslümanlar da % 2 oranında ödüyorlardı (BARKAN, 1943; 332-340). Bir ara gümrükçüler ile müste'min tüccarı aralarında anlaşıp bir şukka düzenlemiş ve % 1.5 vergi ödemeye başlamışlar, ama bu defa devletçe geçerli sayılmamıştır (KARL, 1946; 142-143). 1209 (1794-1795)'daki İngiliz tarife defterine göre, gümrük vergilerinin % 1.5'tan % 3'e çıkarıldığı görülmektedir (KÜTÜKOĞLU, 1974; 78-79). Bab-ı alî, bu konuda ciddi bir çalışma yapmıştır. 31 Mayıs 1802'de, Gümrük Emini Hasan Ağa'ya gönderilen emirde müste'min tüccarların Osmanlı topraklarından alıp, ihraç ettikleri mallar ya da kendi ülkelerinden getirdikleri mallar için kapitülasyonlara göre % 3 gümrük vergisi ödenecek, ama masdariyye vergisi ödenmeyecektir. Ancak müste'min ve beratlı tüccarlar, Osmanlı hammaddesi ya da işlenmiş eşyayı iç piyasada alıp satarsa, o zaman iç gümrük vergisi olan zımmi tüccarın ödediği % 5 gümrük vergisi ile diğer vergileri ödeyeceklerdi (ÖZKAYA, 1985; 141). Buna Rusya ve İngiliz elçileri itiraz ettiler. İç ticaret yapan tüccarların yalnızca % 3 gümrük vergisi

ödeyecekleri, diğer vergiler ve masdariyye ödenmemesi itirazı üzerine, Bab-ı alî, 12 Temmuz 1802'de, Rus ve İngiliz elçilerine bir nota yollayıp, iç tüccarın % 4, zımminin de % 5 gümrük vergisi ödediğini, müste'min tüccarın Osmanlı teba'alı tüccarın ödediği vergiyi ödememesi halinde hazinenin zarar göreceğini belirtti. Bu uyuşmazlık ancak 1806 gümrük tarifesi ile bir sonuca bağlandı (BAĞIŞ, a.g.e.; 60-64).

Kapitülasyon anlaşmaları yapılan ülkelere göre farklı hükümler içerebildiği için farklı uygulamaların ortaya çıkması da gayet doğaldır. Avrupa devletleriyle yapılan kapütülasyon antlaşmalarının iki özelliği dikkati çekmektedir (TEKİR, 1989; 96) :

-Bu antlaşmalar karşılıklı değildir. Daha açık bir deyişle, Osmanlı devleti yabaancı devlet uyruuklarına bir takım ayrıcalıklar tanırken, yabancı devletler aynı ayrıcalıkları Osmanlı uyruklar için tanımamaktadır;

-Bütün yabancı devletler hemen hemen aynı ayrıcalıklardan yararlanmaktadır. Bu durum, antlaşmaya konulan "en ziyade müsaadeye mazhar devlet" kaydından ileri gelmektedir. Bu kayıt gereğince, bir devlete verilen daha geniş ayrıcalıktan öteki bütün anlaşmalı devletler de yararlanabilmektedir.

1838 TİCARET ANTLAŞMASI

XIX. yüzyıl Avrupa 'da şiddetli rekabetlerin yaşandığı, ticaretin ve sanayinin büyük ilerlemeler kaydettiği yüzyıldır.Sanayi devrimini gerçekleştiren devletler üretimlerini arttırdıkça, artan kapasitelerini pazarlayabilecek yeni pazarlara yönelmekteydiler. Yunanistan'ın 1830'da bağımsızlığını kazanmasıyla, Avrupa devletleri kıtanın doğusunda bir müttefik kazanmış oldular. Yunanistan onlar için hem iyi bir müttefik, hem de iyi bir liman teşkil edecek ve ortadoğu ile Avrupa arsında köprü görevi üstlenecekti.

Bu yüzyılda, Napolyon'un Avrupa'yı yıkıp geçiren savaşlarının şekil verdiği İngiliz ilerleyişi, 1815 yılından sonra bütün açıklığıyla ortaya çıkmıştır. Bu ilerleyiş gecikmiş sanayileşme çabalarını korumak isteyen kıta devletlerini Britanya İmparatorluğu mallarına karşı gümrük duvarları kurmaya zorluyordu.XIX.Yüzyılın ilk kırk yılında Avrupa'da gümrük vergileri genel olarak yüksekti ve 1819'dan 1835 yılına kadar varan dönemde İngiltere'nin dış ticaretinde açıklar baş göstermeye başlamıştı. Bu durum ülkenin genç sanayiini ağır za-

rarlara uğratabilirdi;onun için derhal önlemler alındı.İngiltere de kendini gümrük duvarlarını yükseltmek ama asıl mallarını sürebileceği pazarlar aramak zorunda hissetmiştir. O andaki muhtemel pazarlar ise Ortadoğu ve Uzakdoğu'dur (YERASİMOS, a.g.e.; 462-463).

Avrupa'da sanayi devrimi sayesinde çok ucuza üretilen malların oldukça düşük gümrüklerle Osmanlı pazarına girmesi yerli üretimi düşürmüştür. Geçt de olsa bu gerçeğin farkına varan Osmaanlı yöneticileri,gümrük duvarlarını yükseltmek istediklerinde Avrupalı devletlerin direnişleriyle karşılaşmışlardır. Öyleki, yabancı devletleri 1838 ticaret antlaşması yoluyla ithalât resminin %3'ten %5'e çıkarılmasına razı edebilmek için çok büyük ödünler verilmek zorunda kalınmıştır. Bu tarihten sonra kapitülasyonlar, dış ticaret antlaşmalarıyla tanınan ayrıcalıklarla da ağırlaşarak devam etmiştir (TEKİR, a.g.e.; 97).

XIX. Yüzyılda Avrupa ülkelerinin Osmanlı pazarlarına rahat girme imkânını engelleyen en önemli konu, Osmanlı ekonomisindeki "Yed-i vahid " denilen tekel usulüydü. İlk kez 16 Ağustos 1838 tarihinde İngiltere ile yapılan ticarat antlaşmasının yed-i vahid usulünü kaldırdığı yaygın kanaat olmakla birlikte; bunun biraz daha önceye, Çarlık Rusyası ile 14 Eylül 1829 tarihinde yapılan Edirne Barış Antlaşmasına dayandığı görüşü daha doğrudur. (ÖKÇÜN, 1975; 367-368). Fakat bunun diğer Avrupa devletlerinin tüccarlarını da kapsayacak şekilde yaygınlaşması İngiltere ile yapılan 1838 Ticaret Antlaşması ile gerçekleşmiştir. Avrupa pazarları kendilerine o sırada kapanmış bulunan İngilizlerin, Osmanlı Devletini serbest ticaret rejimi içerisine çekebilmesi kendileri açısından büyük önem taşıyordu (ŞENER, 1990; 150-151).

1838 Öncesinde, Osmanlı İmparatorluğu'nu tam olarak açık pazar haline getirmek için kapitülasyon ayrıcalıklarını yeterli görmeyen Avrupa devletleri, bir takım sınırlamaların kaldırılmasını istiyorlardı.Bunların arasında, Yed-i vahid (Tekel) usulünün kaldırılması ile Tezkere usulünün[1] terk edilmesinin yanı sıra gümrük vergileri ile ilgili olarak şunları sayabiliriz (TEKİR, a.g.e.; 97).

-Osmanlı devletindeki iç gümrükler, dışarıdan gelen mallara da uygulandığından, Avrupalı tüccarlar bunlardan bağışık tutulmalarını istiyorlardı.

(1) Yabancı tüccarların ülke içinde ticaret yapabilmeleri için Osmanlı uyruğunda bir "iştira mübaşiri" kullanmaları ve devletten bir ruhsat (tezkere) almaları gerekmekteydi.

-İthalâttan alınan vergilerin kapitülasyon antlaşmalarıyla dondurulmuş olmasına karşılık, Osmanlı devleti ihraç gümrüklerini istediği gibi yükseltebilmekteydi.Örneğin, başlıca ihraç mallarından ortalama %10-15dolayında gümrük vergisi alınmaktaydı. Tahıl, zeytinyağı,bakır gibi kıt malların ihracına izin verildiğinde bu oran %33'e kadar çıkabiliyordu. Ayrıca Osmanlı Devleti, iç piyasada yokluğu görülünce tahıl, pamuk, yapağı, bakır gibi Avrupa ekonomilerinin ihtiyaç duydukları bazı maddelerin ihracını yasaklamaktaydı.

1838 Osmanlı-İngiliz Ticaret Antlaşmasına göre; Osmanlı Devletinde yürürlükte olan iç gümrükler yabancı tüccara uygulanmayacaktır. Bu uygulamadan doğabilecek gelir kayıplarının telafisi için ihracat ve ithalât gümrükleri belirli oranlarda arttırılmıştır.Ayrıca ithalâtta %5, ihracatta %12 ve ticarette %3 gümrük vergisi alınacaktır (TEKİR, 1987; 8-9).1838Ticaret Antlaşmasının gümrük vergileri ile ilgili hükümleri şu şekilde özetlenebilir.

"Madde 2 -Majeste İngiltere Kraliçesinin uyrukları veya onların adamları Osmanlı ülkesinin her yerinde (iç ticaret veya ihraç amacıyla olsun) ülkenin ürünlerinden veya mamulâtından olan bütün maddeleri, hiç bir istisnası olmaksızın satın alabilecektir.Saltanat makamı, tarım ürünleri veya herhangi bir diğer madde üzerindeki tekelleri, ayrıca herhangi bir maddenin satın alınması veya satın alındığında bir yerden bir yere nakli için mahalli yöneticilerden alınması gereken ruhsatları kaldırmayı resmen yükümlenir. İngiltere kraliçesinin uyruklarından herhangi birinin mahalli yöneticilerden ruhsat almaya zorlanması, bu sözleşmenin ihlali sayılacaktır. Saltanat makamı böyle bir davranıştan suçu olan herhangi bir vezir veya memuru derhal cezalandıracak ve uyruklarının uğradıkları her türlü zarar ve kaybı tazmin edecektir" (YESARİMOS, a.g.e.;467).

Bu, her türlü tekelin ve her türlü ihracat yasağının yürürlükten kaldırılması sonucunu doğurmuştur. Ayrıca Osmanlı devletinde yetişen her türlü ürünü öncelikle alma hakkı yabancı tüccarlara tanınmıştır. Eğer bir yabancı tüccar, cari fiyatlarla bedelini ödemeye hazır ise Osmanlı ülkesinde yetişen bir ürünü Osmanlı devletinden önce satın alma hakkına sahip olmuştur.

"Ek Madde 1 - Büyük Britanya ve İrlanda Birleşik Krallığında ve ona bağlı ülkelerde elde edilen her türlü ürün ve mamulat ve İngiliz gemilerine yüklü, İngilizlere ait veya onlar tarafından başka bir ülkeden kara veya deniz yoluyla getirilen her türlü mal, adı geçen emtianın bedeli üzerinden %3'lük bir ithalât vergisi ve buna ek olarak %2'lik bir ek vergi ödemek suretiyle, Osmanlı İmparatorluğu

topraklarının her yerine, hiç bir istisnası olmaksızın sokulabilecektir." (YERASİMOS, a.g.e.; 468)

Daha önce de belirtildiği gibi, yabancı tüccarlar yükledikleri malları Osmanlı limanlarına getiriyorlar ve burada %3 bir vergi ödüyorlardı. Limandan bu malı alan Osmanlı uyruklu tüccarlar ise ülke içinde bir vilayetten diğerine geçişte farklı resimler ödüyorlardı. Bu antlaşmanın hükümleri ile birlikte Avrupalı tüccarlar tarafından taşınan mallara %2 ek bir vergi ödenerek İmparatorluk topraklarının tamamında ticaret yapılabilecekti.Ayrıca transit mallarla gemiler arasında aktarma yapılan mallar için ek bir vergi ödenmeyecekti.

"Madde 3 - Herhangi bir Türk ürünü veya mamulatı, bir İngiliz tüccar veya onun adamı tarafından yine Türkiye'de satılmak üzere satın alınacak olursa, İngiliz tüccar veya onun adamı bu malların alınması, satılması veya herhangi bir ticari işleme tabi tutulması halinde, aynı hallerde Müslüman veya reaya olsun, ticaretle uğraşan Türk uyruğundan en fazla müssaadeye mazhar sınıfın tabi olduğu resimleri ödeyecektir.

"Madde 4- Türk ürünlerinden veya mamullerinden herhangi bir madde ihraç edilmek üzere satın alınacak olursa, bu mal İngiliz tüccar veya adamı tarafından ihraç edilmek üzere yol üzerinde herhangi bir vergi veya resme tabi tutulmaksızın, bir limana götürüldüğünde bütün diğer iç vergiler yerine değer üzerinde % 9 oranında sabit bir vergi alınabilecektir. Bundan böyle ihracat sırasında, tesis edildiği ve şimdi mevcut olduğu gibi % 3 oranında bir vergi ödeyecektir. Ama gemilerin yüklendiği limanlarda ihracat amacıyla satın alınmış ve işbu limanlara getirilişi sırasında iç vergisi önceden ödenmiş her madde için % 3'lük ihracat vergisinin dışında ödeme yapılmayacaktır." (YERASIMOS, a.g.e.; 468-469).

Bu dönem gümrük antlaşmalarına göre, ihraç malları limana vardığında değeri üzerinden % 9 amediye, iskeleden ayrılırken de % 3 reftiye olmak üzere toplam % 12 gümrük vergisi alınacaktır. İthal mallarından ise % 3 amediyeye ilave olarak başka bir yere nakli halinde % 4 de ek resim olmak üzere toplam % 5 alınacaktır. Transit mallarda bu oran % 3'tür. Böylece 1838 öncesi % 3 olan ihraç ve ithalattan alınan gumrük vergileri, % 2, birincide satıcı, ikincide alıcı Osmanlı tebaası olduğu takdirde yine Osmanlı tüccarı tarafından ödendiğinden, yabancı tüccarın ödediği vergi yine eskisi gibi % 3 düzeyinde kalabilecektir (VELAY, 1978; 11). Herşeye rağmen tanzimat dönemine girerken gümrük resimlerinin oranı azalmamış, artmıştır. Ancak batıdaki gümrük koruma arzuları yanında çok sembolik kalmıştır.

Antlaşmanın hükümleri çerçevesinde ihraç maddelerinden alınan iç vergi de kaldırılmaktadır. Bunun yerine uygulama esnasında üreticinin ödeyeceği % 9'luk tek bir vergi getirilmiştir. Avrupalı tüccarlar için büyük bir pazar olan Osmanlı devletinin ilk önce ticari olarak paylaştırılması ve bir sömürge haline getirilmesi yolunda ilk adımı İngilizler atmıştır. Bunun arkasından, katılmak isteyen herkese açık tutulan bu antlaşmayı 25 Kasım 1838'de Fransa; 18 Mayıs 1839'da Hansa Birliği (Löbek, Bremen ve Hamburg şehirleri) ve 2 Eylül 1839'da Sardunya Krallığı; 31 Ocak 1840'da İsveç ve Norveç; 2 Mart 1840'da İspanya; 14 Mart 1840'da Belçika, 22 Ekim 1840'da Prusya ve yine aynı yıl içinde Alman Gümrük Birliği; 1 Mayıs 1841'de Danimarka, 7 Haziran 1841'de Toscana Büyük Dükalığı imzalar. Hepsi de kendi çapında yağmaya katılmak ister (ALPAY, 1969; 8). Gerçekten de Osmanlı kaynaklarının yağmalanmasını ifade eden bu antlaşma hükümlerinden en çok müslüman tüccarlar mağdur olmuşlardır. Avrupalı bir tüccar Osmanlı topraklarında satılan bir mal için % 5 vergi öderken, müslüman bir tüccar ister ihracat yapsın, ister İmparatorluk içinde bir vilayetten bir diğerine mal götürsün, yaptığı ihracat veya nakliye üzerinden % 12 vergi ödeyecektir.

İhraç ve ithal edilecek mallar üzerinden alınacak resimleri ayrı ayrı gösteren tarife defterleri bu dönemde düzenlenmiştir. İngilizlerle yapılan gümrük görüşmeleri sonrasında 1833-1838 fiyat ortalaması esas alınarak hazırlanan 1839 tarifesinde mevcut 226 kalem ihraç malından 17'sinin, 602 kalem ithal maldan 71'inin fiyat ve gümrük resimleri tesbit edilmeyerek rayice bırakılmıştır. 1850 yılında yeni bir tarife yapılmıştır. Bu tarifeye göre ihracatta, malların belirlenen fiyatı üzerinden % 9 âmediye hasaplandıktan sonra bundan % 16 indirim yapılarak, daha sonra % 3 reftiyesi alınmaktaydı. İthalâtta ise % 3 gümrük vergisi belirlendikten sonra % 20 indirim yapılıyordu. Bir taraftan İngiliz tüccarlarının düşük kaliteli ucuz mal sürümleri, öte yandan Osmanlı parasının değerinde meydana gelen artışlar bu uygulamada etkili olmuştur.

1863 yılına dek uygulama bu biçimde sürmüş, diğer ülkelerle yapılan antlaşmalara paralel olarak 1863 yılında yeniden tarifeler yapılmıştır. 1867'de malların fiyatları arttığı için bu tarife de uygulamadan kaldırılmış ve iç gümrük resimlerine "Sarfiyat-ı Dahiliye Resimleri" adı verilmiş ve rayiç değer üzerinden yapılan % 10 indirimden sonra % 8 oranında alınmaya başlanmıştır. Bir tür iç tüketim vergisi niteliğinde olan bu vergiler gittikçe bozulma göstermiştir. 1875'de bunlar, yalnız sahiller arasında taşınan mallardan alınmak üzere % 2'ye indirilmiştir. 1899'da gelirleri "Teçhizat-ı Askeriye Sandığı"'na bırakılmıştır. İkinci Meşrutiyetin ilânını izleyen yıllarda iç gümrük vergileri tümüyle kaldırılmıştır (DURU, 1982; 46).

1838 sonrası tesbit edilen yeni gümrük vergi oranları ve hazırlanan tarifelerle Osmanlı gümrük gelirlerinde sağlanan ve abartılmaması gereken artış, dış ticaretin daralmasına neden olmamıştır. Aksine ticaret hacminde gelişmeler olmuştur. 1838 yılında İngiltere'nin toplam ihracatında Osmanlı devletinin payı % 2.6 iken, bu oran artarak 1855 yılında % 8.3'e ulaşmış, yeni ticaret antlaşmalarının yapıldığı 1861 yılında ise % 5 olmuştur (KÜTÜKOĞLU, 1976; 83).

1838 ticaret antlaşması ile iç gümrük vergilerinin kaldırılması, bunlardan yararlanan mültezimleri, valileri ve eşrafı oldukça güç duruma sokarken, bunu karşılamak üzere ithal mallarının tutarı üzerinden gümrük vergilerinden yapılan % 2'lik artıştan (ki bu şekilde bu vergiler toplam olarak % 3'den % 5'e çıkarılmıştı) tek yararlanan merkezi idarenin elindeki Devlet hazinesi olmuştur. İngiliz baskıları yüzünden bu % 5'lik vergiyi daha da arttırmanın imkansızlığı karşısında, bu kere de ihracatta % 12'lik bir vergi konulmuştur. Bir yandan üreticiye, öte yandan Türkiye'den ihraç edilen hammaddelerin dış pazarlardaki rekabet gücüne zarar dokunan bu uygulama da hazineye ek bir gelir sağlamıştır (YERASIMOS, C:2p 35). Ancak ihracatın azalması ve bu verginin verimsizleşmesi sonucu istenen sonuç bu şekilde de elde edilememiştir ve ilerideki yıllarda dış borçlanmalara gidilmesi zorunlu bir hale gelmiştir.

Avrupa devletleri, Osmanlı Devletinin ithalât ve ihracat vergilerini arttırmasına göz yummuşlar, ancak karşılığında kendileri için büyük engel teşkil eden Yed-i Vahid (Tekel) uygulaması ile Tezkere uygulamasını da kaldırtmışlardır. Üstelik, önerdikleri şekliyle artan vergilerin gerçek yükü tamamen Osmanlı uyruklu tüccarların üzerinde kalmıştır. Artış oranları yabancı tüccarlara yansımıştır. Buna göre, bir yabancı tüccar Osmanlı ülkesinde sattığı mallar için sadece % 5 oranında vergi öderken, yerli tüccar ihraç ettiği veya ülke içinde bir yerden başka bir yere taşıdığı mallar için % 12 oranında vergi (iç gümrük) ödemek zorundadır. Bu durum karşısında Osmanlı tüccarı, uyruk değiştirerek bu avantajdan yararlanma yoluna gidecektir. Öte yandan, 1867 yılında yabancılar, Osmanlı sınırları içinde mülk edinme imkanını da kazanmıştır. Böylece, söz konusu ayrıcalıklar daha da pekiştirilmiştir (TEKİR, a.g.e.;). XIX. Yüzyılın sonuna doğru, bugünkü Türkiye toprakları sınırları içinde kalan bölgede yaşayan nüfusun % 80'i Osmanlı uyruklu, % 20'si ise yabancı uyrukludur.

1861 TİCARET ANTLAŞMASI

1838 Antlaşması, ithalat vergilerini düşürürken, ihracat vergilerini % 12 olarak muhafaza etmişti. İhraç edilen mallar üzerinde uygulanan bu vergilendirme rejimi hazineye yararlı olmakla birlikte ne hammadde üreticilerinin ne de Osmanlı İmparatorluğu'ndan aldığı sattığından fazla olan ülkelerin işine geliyordu. Fransa'nın durumu tam tamına böyleydi. Bu açıdan, hem Fransa, hem de diğer Avrupa devletleri açısından daha kârlı bir gümrük sisteminin Osmanlı Devletine kabul ettirilebilmesi için uygun bir zemin aranıyordu. Bu fırsat 1861 yılında yakalandı. Devrin siyasi ve ekonomik şartları Osmanlı Sarayına yeni bir ticaret antlaşmasını kabul ettirme bakımından özellikle uygun gözükmekteydi. Osmanlı Devleti büyük bir nakit sıkıntısı içindeydi ve dış yardım arayışları içine girmişti. Bu sefer İngilizlerin yerine bu işi, İmparatorluk üzerinde daha çok nüfuz sahibi olan Fransa üstlendi.

29 Nisan 1861 tarihinde Fransa ile yapılan, daha sonra diğer Avrupa ülkeleri ile yenilenen ticaret antlaşmaları Osmanlı gümrük vergileri açısından yeni hükümler içeriyordu. Örneğin, 10. maddeye göre Osmanlı Devleti tütün ithalatını yasaklıyordu, buna karşılık tütün ihracatından vergi almamayı kabul ediyordu. Daha sonra İngiltere ile imzalanan ticaret antlaşmasında da aynı hükme yer veriliyordu (KURDAKUL, 1981; 310). Ayrıca, Avrupa devletleri tarafından, Osmanlı Devletine, tuz ve ateşli silahların ithalini yasaklama yetkisi tanınıyordu. İthalat gümrükleri % 5'ten % 8'e çıkarılıyor, buna karşılık ihracat gümrüğü ise % 12'den % 9'a indirilerek ve her yıl % 1 indirilmek kaydıyla sonunda % 1 olarak kalması kararlaştırılıyordu (ÖKÇÜN, 1985; 2-3). Ayrıca transit vergileri de % 3"ten % 2'ye indiriliyor ve antlaşmanın imzalanmasını takip eden sekizinci yılın sonunda da % 1'e düşürülmesi öngörülüyordu (YERASIMOS, C: 2; 163-164). İhracattan alınan verginin ithalattaki vergiden fazla olması durumu böylece ortadan kaldırılmıştır. Ancak, bu antlaşmaya Fransa ile birlikte İngiltere, Avusturya, Sardunya, İsveç ve daha sonra Sicilyateyn, Toscana Büyük Dükalığı, Danimarka, Felemenk, Belçika, Prusya, İspanya ve ondan sonra da Rusya devletleri iştirak etmişlerdir (KARAMURSAL, a.g.e.; 190-193).

1860-61 yıllarında yapılan ticaret sözleşmelerinin süreleri 28 yıl olarak saptanmıştır. Bu süre içinde taraflar, gerekli görecekleri değişiklikleri yedinci, ondördüncü ve yirmibirinci seneler sonunda ödeyebileceklerdi. Bab-ı âli, 1880'de tarifelerin yükseltilmesini istemişse de, 1907 yılına kadar bir sonuç alınamamış, bu tarihte ihraç gümrükleri % 11'e çıkartılmıştır. Aynı şekilde, gümrük resimleri-

nin arttırılması için antlaşma yapılan devletlerle görüşmelere girişilmiş fakat bir sonç alınamıştır. Nihayet 1905'de ithalat gümrük resimleri %11'e yükseltilmiştir. Bu oran, 10 Mart 1961 tarihli Tarife Kanunu'nun yürürlüğü girmesine dek uygulanmıştır. Muharrem Kararnemesi ile, antlaşmalar sonucu gümrük vergilerinde değişiklikler yapılırsa, artan kısımların Düyûnu Umumiye'ye verilmesi ilkesi getirilmiştir. Gümrük vergilerinin arttırılamamasının bir nedeni de bu ilkedir (EMİROĞLU, 1932; 9-25).

Antlaşmaların ardından, 1862 yılından itibaren tarifeler de yenilenmiştir. 1850 tarifesinde bir öncekine göre gerek ithalat, gerekse ihracat mallarına ait gümrük vergilerinde genel olarak azalmalar, 1862 tarifesinde ise ithal mallarından alınan vergilerde artışlar gözlenmiştir. Çünkü, en azından ithalattan alınan vergi % 3'ten % 8'e çıkarılmıştır. İhracattan alınan verginin her yıl % 1 oranında düşürüleceği dikkate alınırsa, gelirlerin azalacağı düşünülebilir. Osmanlı gümrük vergilerinin, yerli sanayiyi, Avrupa mallarına karşı koruyacak durumda olmadığı da görülmektedir (ŞENER, a.g.e.; 153).

İhracata yönelik tarımsal üretim artışları ile dış ticaret hacmindeki genişlemelerin (PAMUK, 1984; 25-28) ticaret antlaşmalarına bağlı gümrük tarifeleri ve yabancıların temettü vergisi muafiyetleri yüzünden Osmanlı maliyesine gelir olarak yansıması sınırlı kalmıştır. Dahili ara gümrüklerin kaldırıldığı son iki yıl dikkate alınmasa bile, dış ticaret hacmindeki artışlara rağmen Osmanlı gümrük vergilerinin bütçe vergi gelirleri içindeki payı yıllar itibarile azalma göstermişti. 1861 yılından itibaren, çeşitli Avrupa ülkeleriyle yapılan ticaret antlaşmaları sonucunda, ihracattan alınan vergilerin kademeli olarak % 12'den % 1'e kadar düşürülmesi kararlaştırıldığında ihracat vergisindeki azalmanın meydana getireceği gelir kaybı vergiye eklenerek, yabancılardan tahsil edilmeyen vergiler yerli esnaf ve tüccara yansıtılmıştır (ŞENER, 1990; 67-68).

1887 yılında gümrük vergilerinden yapılan tahsilat 1.980.000 Osmanlı Altın Lirası iken, 1904-1905 yıllarında 2.450.000 ve 2.550.000 Osmanlı Altın Lirası olmuştur. 1906 yılından sonra gümrük oranları yükseltildiğinden, gümrük resimleri tahsilatı da yükselmeye başlamış ve 1911 yılında 4.820.000 Osmanlı Altın Lirası tahsilat yapılmıştır. Gümrük gelirleri tahsilatı uzun yıllar genel bütçe gelirlerinin % 11 ve % 12'si oranında olmuş, 1906 yılından sonra yükselmeye başlamıştır. 1910 yılında gümrüklerden sağlanan gelir genel bütçe gelirlerinin % 16.3'ü oranında olmuştur.

1914 yılının Ekim ayında kapitülasyonların kaldırılmasının ardından, 1916 yılından başlanılarak yeni bir dış ticaret politikası uygulanmaya başlanmıştır. 10 Mart 1916 tarihli Tarife Kanunu'nun yürürlüğe girmesiyle değer yöntemi kaldırılarak fiziksel ölçü yöntemi getirilmiş ve tarife bu esasa göre düzenlenmiştir. Ancak, İstanbul'un işgali sırasında kapitülasyonların kaldırıldığını kabul etmek istemeyen işgal yönetimi değer üzerinden alınan eski % 11 oranındaki gümrük vergisini yeniden uygulamaya koydurtmuştur. Kurtuluş Savaşı yıllarında da gümrük resimleri bu durumdadır (DURU, a.g.e.; 48).

19.YÜZYILDA OSMANLI DEVLETİ GÜMRÜK POLİTİKASININ ETKİLERİ

Batıya benzeme hevesleri memleketi kısa zamanda bir açık pazar ve hammadde deposuna döndürmüştür. Bu yeni durumun sonucunda, mamûl mal alıp hammadde satmaya dayanan tipik "sömürge" ticaretimizde görülmemiş bir yükselme olmuştur: İngiltere ile yapılan ticaret 1840 yılında 2.8 milyon sterling iken 1856 yılında 6.3; 1861 yılında ise 11 milyon sterlinge ulaşmıştır. Osmanlı Devletinin İngiltere ticareti ile ilgili olarak, Rusya-İngiltere arasındaki ticaret hacmi karşılaştırılınca oldukça önemli sonuçlar elde edilmektedir. İngiltere, 1827'de Rusya'ya 7.5 milyon dolarlık mal satmıştır. Türkiye ve Yunanistan'a 11 milyon dolar değerinde ihracatı bulunmaktadır. 1849 yılında ise İngiltere'nin Rusya'ya yaptığı ihracat 7.5 milyon dolara düşerken, Türkiye İngiltere'den tek başına 12 milyon dolarlık mal ithal etmiştir (KARAL, 1954; 256-259).

Aynı şekilde, Fransa ile ticaretimiz 1846'da 97 milyon franktır. 1857'de 190, 1862'de 251 milyon franga yükselen bu ticaret sayesinde Fransızlar Anadolu'dan aldıkları pamukları dokuyarak kumaşını tekrar Osmanlı Devletine satıyorlardı. Borçlanmalarla, yabancı düşmanlarla beraber Avrupa'nın ipek ve kadifesi, mamûl maddeleri, şekeri, Amerika'nın kahvesi, İran'ın şalları ve halıları Osmanlı ülkesine akmaktaydı (CEM, 1989; 253).

Tanzimatla beraber Osmanlı memleketine giren malların içinde Fransa'nın çuha sateni, pumuklusu ve müslini, İngiltere'nin kadifesi, Milano, Lyon ve İsviçre'nin ipekleri önemli yer tutmakta, % 5 ithalat vergisi ödenen bu kumaşlar yerli üreticileri perişan etmekte idi. İpek sanayiinin merkezi olan Bursa'da eskiden 1000 tezgah çalışıp 25.000 okka ipek işlenirken, 1848'den sonra ancak 75 tezgah çalışmaktadır (KARAL, a.g.e.; 240). Aynı şehrin kadife ve saten imalatı, 20 yıl öncesine oranla, % 80 azalmıştır. Benzer durum öteki dokuma kollarında da mev-

cuttur: İstanbul ve Üsküdar'daki tezgahların sayısı, 1866'da yapılan bir araştırmaya göre, 30-40 yıl içinde 3.160'dan 37'ye düşmüştür (AVCIOĞLU, 1868; 54). 1915 yılı sanayi sayımına göre memlekette ancak 282 işletme ayakta kalabilmiştir ve bunların çoğu yabancıların yahut onların Osmanlı Devleti içindeki ortaklarının elindedir.

Avrupa devletlerinin Osmanlı devletine kabul ettirdikleri serbest ticaret anlayışı, Osmanlı ekonomisi ve maliyesi üzerinde yıkıcı etkiler doğurmuştur. Mali açıdan, Osmanlı devleti gümrükler üzerindeki denetimini ve yabancılar üzerindeki vergileme yetkisini büyük çapta yitirmiş ve bunun sonucu olarak da önemli gelir kaynaklarından yoksun kalmıştır (FALAY, a.g.e.; 79).

Tanzimat döneminde, özellikle yabancı tüccarların sahip olduğu imtiyazlı konum, yerli tüccarları da uyruk değiştirmeye zorlamıştır. Zaten, Osmanlı Devletinde yaşayan azınlıklara dahil gayri müslimler, aynı zamanda kendilerine yakın Avrupa milletlerinin uyruklarına geçerek çifte vatandaşlık hakkından kolaylıkla istifade edebilmekteydiler. Örneğin, 19. yüzyıldaki Ermeni asıllı Osmanlı tüccarlarının çoğu, aynı zamanda Fransız uyruğunu da taşımaktaydılar. Osmanlı ülkesi içinde, imtiyazlı konumlarıyla, yerli halkın içinde oldukça iyi bir refah seviyesine sahip gayri müslimler, Osmanlı halkı içinde bazı kesimlerin Batıya olan hayranlıklarının artmasında da özendirici bir etken olmuştur.

SONUÇ

Osmanlı Devleti, 620 yıllık sürede, üç kıt'a üzerine yayılmış, kalabalık nüfuslu, çok karışık bir kültür yapısına sahip ve pek çok farklı etnik yapının bir araya geldiği tipik bir imparatorluk görünümündedir. Bu kadar farklı kültürü bir arada tutan tek ortak nokta İslam'dır. Bu kadar büyük bir imparatorluğun, geniş sınırlarının korunması için en az 300.000 kişilik bir ordunun her an savaşa hazır bekletilmesi, devrin şartlarına göre oldukça güç bir iştir. Buna rağmen Osmanlı Devleti bütün bunların altından kalkabildiği gibi, en parlak devri olan Kanunî Sultan Süleyman zamanında, 1535 yılında, Fransa Kralı kI. Fransuva'ya bir lütûf ve ihsan olarak, sadece kendi ömrürleri boyunca muteber olmak üzere, çeşitli imtiyazlarda bulunulmuş ve bu imtiyazlar, Osmanlı Devletinin gerileme ve çöküş dönemlerinde, 1740 yılından itibaren sadece Fransa ile sınırlı kalmayarak, diğer Avrupa Devletlerini de kapsamına almış ve süreklilik kazanmıştır.

Kapitülasyonlarla birlikte, Türk tüccarı kendi memleketinde yabancı tüccardan daha fazla baskı altına alınmış, iç ve dış gümrükler yabancıların isteğine göre tanzim kılınmış ve Türk sanayii, yabancı sanayi ürünlerine karşı korunamaz hale gelmiştir. Öte yandan, Avrupa'da sanayi devriminin yaşanması; seri imalat ile birlikte çeşitli, bol ve ucuz sanayi ürünlerinin elde edilmesi, fabrikasyon için çok miktarda ve ucuz hammaddeye duyulan ihtiyaç ve mamül maddelerinin sürümü için pazar temini kaygısı, Avrupalı devletlerin korumacı ekonomi politikalarına karşılık, Osmanlı ülkesinde liberal bir sistemin izlenmesi gibi etkenler, Osmanlı tezgah ve fabrikalarının gittikçe gerileyerek ortadan kalkması ve yerine Osmanlı liman ve şehirlerine Avrupa ürünlerinin gelmesi ile birlikte, Osmanlı Devleti bir açık pazar haline gelmiştir., Kapitülasyonların açık hükümleri ve imtiyaz sahibi devletlerin baskıları nedeniyle, devlet gümrük tarifelerinde yurtiçi sanayii ve ticareti lehine bir değişiklik yapmak uzun yıllar mümkün olamamıştır. Ayrıca, ülkenin şehir ve iskeleleri arasında uygulanan iç gümrüler de sanayinin gelişmesini güçleştirmiştir. Böylelikle, memleketin çeşitli bölge, eyalet, iskele ve şehirleri birbirine yabancı bir duruma gelmiştir.

XVII. Yüzyılda Amerika'dan Avrupa'ya doğru başlayan kıymetli maden akışı ve sanayi devrimi ile birlikte XVIII. yüzyıl boyunca güçlenen Avrupa XIX. yüzyılın başında güçlü devletlerin siyasi üstünlük mücadelerine sahne olmuştur.

XIX. Yüzyılda Avrupa devletleri korumacı dış ticaret politikaları ile birlikte gümrük duvarlarını yükseltmişle. ve birbirleriyle kıyasıya ticari rekabet içine girmişlerdir. Asya ve Afrika'da elde ettikleri sömürgeler ile bol ve ucuz hammaddeyi Avrupa'ya taşıyarak işlenmiş malları tekrar buralara satmışlardır. XIX. Yüzyıl Avrupa'yı hammadde akışının en yoğun olduğu dönemdir.

Bu dönemlerde belirgin b'r durgunluk yaşayan Osmanlı ekonomisi XIX. yüzyıldan itibaren hızla çökmüştür. İlk önceleri siyasi kargaşalar ve ardından Yeniçeri Ocağının kaldırılması ile askeri sıkıntılar başgöstermiştir. Nihayet 1838 Ticaret Antlaşmaları ve dış borçlanmalar ile 1881 Muharrem Kararnamesine gelinmiş ve bu dönem Lozan Antlaşmasına kadar 45 yıllık bir sürece yayılmıştır.

XIX. Yüzyılda siyasi ve askeri gücünü yitiren Osmanlı Devleti dış ticarette korumacı bir polita izleyememiş ve mevcut sanayiini dış rekabette kendi belirlediği kurallarla erişmiştir. Aslında ou kurallar Osmanlı Devletinin kendi iradesinden çok, siyasi ve askeri yetersizlikten kaynaklanan ve zorla kabul ettirilen antlaşmalar sonucunda ortaya çıkmıştır.

Tutarlı ve istikrarlı bir dış ticaret polikası siyasi ve askeri bakımdan güçlü bir devlet otoritesinin varlığı ile tesis edilebilir. Bunun en önemli koşulu ise siyasi ve ekonomik açıdan tam bağımsızlıktır.

SUMMARY

In this article, the origin of oustoms (tariffs) in İslamic Law and its application in the Ottoman State are studied and its effects on the development of the Ottoman foreign trade and on the economic structure are emphasized. In the conclusion, the Ottoman foreign trade policy is evaluated compared to the current foreign trade policies.

KAYNAKÇA

ALPAY, Ş.; **XIX. Yüzyıl Ticaret Sözleşmeleri ve Osmanlı Toplum Yapısı Üzerine Etkileri,** Aydınlık, No: 6 İstanbul, Nisan 1969.

AVCIOĞLU, Doğan.; **Türkiye'nin Düzeni,** Bilgi Yayınevi, Ankara 1968.

BAĞIŞ, Ali İhsan.; **Osmanlı Ticaretinde Gayr-i Müslimler "Kapitülasyonlar-Berâtlı Tüccarlar ve Hayriyye Tüccarları" (1750-1839),** Ankara 1983.

BARKAN, Ömer Lütfi.; **XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları,** İstanbul 1943.

BARKAN, Ömer- Lütfi.; **Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukuki Esasları,** Cilt 1, Kanunlar, İstanbul 1943.

BİLMEN, Ömer Nasuhî.; **Hukuk-i İslamiyye ve İslahât-ı Fıkhiyye Kamûsu,** C: III. İstanbul 1949.

CEM, İsmail.; **Türkiye'de Geri Kalmışlığın Tarihi,** 10 Basım. Cem Yayınevi, İstanbul 1989.

ÇAĞ Yayınları.; **Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi,** İstanbul 1988.

DURU, Cihan, TURAN, Kemal, ÖNGEOĞLU, Abdurrahman; **Atatürk Dönemi Maliye Politikası, 1. Kitap, Mondros'tan Cumhuriyet'e Mali ve Ekonomik Sorunlar**, Ankara 1982.

FALAY, Nihat. **Maliye Tarihi** (Ders Notları), Filiz Kitabevi, İstanbul 1989.

EMİROĞLU, Cezmi.; **Türkiye'de Vergi Sistemi**, 2. Kitap, Vasıtalı Vergiler 1932.

ERBAY, Cemal.; **Gümrük Mevzuatı**, Maliye ve Gümrük Bakanlığı A.P.K.K. Yayın No: 1986/283, Başbakanlık Basımevi Ankara.

KARAL, Enver Ziya. **Osmanlı Tarihi IV. Cilt, Islahat Fermanı**, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1954.

KARAL, Enver Ziya.; **Selim III'ün Hatt-ı Hümâyûnları**, Ankara 1946.

KARAMURSAL, Ziya.; **Osmanlı Mali Tarihi Hakkında Tetkikler**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, VIII. Dizi Ankara 1989.

KAZICI, Ziya.; **Osmanlılarda Vergi Sistemi**, İstanbul 1977.

KURDAKUL, Necdet.; **Osmanlı Devletinde Ticaret Antlaşmaları ve Kapitülasyonlar**, Döler Neşriyat, İstanbul 1981.

KURMUŞ, Orhan.; **Emperyalizmin Türiye'ye Girişi**, Savaş Yayınları, Ankara 1982.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat.; **Osmanlı-İngiliz İktisadi Münasebetleri II (1838-1850)**, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayını, No: 1997, İstanbul 1976.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat.; **Osmanlı-İngiliz Ticari Münasebetleri**, Ankara 1974.

NORADOUNGHIAN. G.; **Recueil des actes intenationaux de l'Empire Ottoman 1300-1789.**

ÖKÇÜN, Gündüz.; "Tartışma", **Türkiye İktisat Tarihi Semineri Metinler/ Tartışmalar** 8-10 Haziran 1973, H.Ü. Yayını, C: 13, Ankara 1975.

ÖKÇÜN, Gündüz.; **1885 Öncesi Osmanlı Ekonomisine Genel Bir Bakış, 1885-1985, Türkiye** Ekonomisinin 100. Yılı, İzmir Ticaret Odası Sempozyumu, 21-23 Kasım 1985 izmir,

ÖZKAYA, Yücel.; **XVIII. Yüzyılda Osmanlı Kurumları ve Osmanlı Toplum Yaşantısı,** Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları: 600, ankara 1985.

PAMUK, Şevket.; **Osmanlı Ekonomisi ve Dünya Kapitalizmi (1820-1993),** Yurt Yayınları, Ankara 1984.

SIDDIKI, S.A.; **İslam Devletinde Mali Yapı,** çev: Rasim ÖZDENÖREN, Fikir Yayınları, İstanbul 1973.

ŞANDA, Hüseyin Avni.; **Reaya ve Köylü,** İstanbul 1970.

ŞENER, Abdüllatif.; **Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi,** İşaret Yayınları, Bilimsel Araştırma Dizisi: 6, İstanbul 1990.

ŞENER, Abdüllatif; **Tanzimat ve Osmanlı Maliyesi, H.Ü., İ.İ.B.F. Dergisi,** Cilt 8, S. 2/1990).

TABAKOĞLU, Ahmet.; **Türk İktisat Tarihi,** Birinci Bası, Dergah Yayınları: 122, Tarih Dizisi: 11, İstanbul 1968.

TEKİR, Sabri.; **Maliye Tarihi,** D.E.Ü., İ.İ.B.F., Resmi Teksir Yayınları No: 283, izmir 1989.

TEKİR, Sabri; **Dûyun-u Ummumiye İdaresi ve Bu İdareye Terk Edilen Gelirler (Rûsum-u Sitte),** İzmir 1987.

TOPRAK, Zafer; **Türkiye'de "Milli İktisat" (1908-1918)** Yurt Yayınları, Ankara 1982.

TRAK, Selçuk; **İktisat Tarihi,** Bursa İ.T.İ.A Yayın No: 5, Dizerkonca Matbaası, İstanbul 1973.

TUĞ, Salih; **İslam Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı,** Marmara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, No: 5, İstanbul 1984.

TUNCER, Salahittin; **Kamu Maliyesi**, Üçüncü Baskı, Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, No: 41, İstanbul 1972.

TURAN, Şerafettin; Osmanlı İmparatorluğu ile İki Sicilya Krallığı Arasındaki Ticaretle İlgili Gümrük Tarife Defterleri, **Belgeler Dergisi**, Türk Tarih Kurumu Yayını, Cilt: 4, S: 7-8, ankara 1969.

USLU, Hüseyin.; **Başlangıçtan Günümüze İslam Müesseseleri Tarihi**, Gonca Yayınevi, İstanbul 1985.

VELAY, A. Du.; **Türkiye Maliye Tarihi**, Maliye Bakanlığı Tetkik Kurulu Neşratı, No: 178-1978, Damga Matbaası, Ankara 1978.

YALÇIN, Aydın.; **Türkiye İktisat Tarihi**, Ayyıldız Matbaası AŞ., İstanbul 1979.

YERASIMOS, Stefanos.; **Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye**, Türkçesi: Babür KUZUCU; Belge Yayınları No: 35, Beşinci Baskı, İstanbul 1986.